

Maroko-ihalus

Janika Kronberg

Pagulusse sunnitud nooreestlaste ja nende kaasaegsete, 1905. aasta revolutsioonist osavõtnute rännakud Euroopas on järelpõlvadele nii tuntud ja enesestmõistetavad, et kipuvad varjutama varasemaid Eduard Bornhöhe reise Palestiinasse, Andres Saali Jaava-reisikirju ajakirjanduses ning Eduard Vilde muljeid Euroopast, Krimmist ja veidi hiljem Ameerikast, mõnest vähem tuntud kirjamehest (J. Jürisson, Johannes Sepp) rääkimata. See ja muidugi ka ajaproovile vastupidavus on põhjused, miks Eesti reisikirjanduse klassikas troonib kesksel kohal Friedebert Tuglase “Teekond Hispaania” (esmatrükk 1918), millele viitamata ei ole hakkama saanud ükski hilisem seda maad külastanud ja oma loomingus pikemalt jäädvustanud kirjanik (J. Barbarus, J. Talvet, I. Külvet). “Noor-Eesti” perioodil, 1905. aasta Vene revolutsiooni ja Esimese maailmasõja aastail sai aga vahetute kogemuste ja reisielamuste toel alguse ka Põhja-Aafrika esteetiline hõivamine eesti vaimuella. Iseseisvusajal ja ka hiljem avaldatud reisikirjades on Maroko olnud Põhja-Aafrika maadest “produktiivseim” kas või juba seetõttu, et just seal on reisinud või pikemalt elanud mitmeid kirjanikke või kirjanduslike kalduvustega inimesi, millele omamoodi kurioosumina lisanduvad ka teatavad majanduslikud ja koloniaalpoliitilised huvid, mille üle 1930. aastate algul väljaandes Välis-Eesti diskuteeriti.

Eestikeelses säilinud kirjasõnas on Marokot teadaolevalt esimest korda mainitud Elise Auni isa Peter Auni (1824–1889) käsikirjas Laiuse köstrikoolis¹ aastast 1841 või 1842, trükkis tõenäoliselt Fr. R. Kreutzwalde raamatus “Ma-ilm ja mõnda” (1849, lk. 100; seoses kaameli kirjeldusega), õpikutest ilmselt esmatrükis 1854 ilmunud “Koli-ramatu” viiendas, geograafiaainelises jaos.

Vahepealsetest ajakirjanduses ilmunud muugandustest üle libisedes annab aga esimese vahetu,

kuigi põgusa Aafrika-kirjelduse noore Karl Asti vestesari “Kiirkirjad reisilt” 1912. aasta kevad-suvel Päevalehes. Sõitnud laevaga Marseille’ist Korsikale ja sealt üle Vahemere, avanes ränduri silmale Alžeeria ja Sahara kõrb oasidega. 24. aprillil oli Ast Alžiiris ja kirjeldab seda linna kui Põhja- ja Hommikumaa sünnitatud segaverelist poega sellise sooja omaksvõtuga, millest aimub juba tulevase maailmakodaniku tunnusjooni: “Alger armastab võõraid. Tema uulitsatel on kõik ühesugused, üheõiguslised maailma kodanikud. Seda märkame kohe ja see teeb meile rõõmu, sest reisumehele pole ju muud tarvis, kui et ta ennast teiste inimeste hulka tähelepanematalt võib ära poetada. Meie libiseme voolule kaasa ning oleme uulitsalainetuses nägemataks tehtud; meie tunneme endid Algeri osakestena.”²

Kõrb seevastu hirmutab teda ja Ast tunnistab end pigem lopsaka ja küllusliku looduse inimeseks. Rännanud läbi Põhja-Aafrika ranniku kaabilide asuala, tõenäoliselt sisemaale põikamata – vähemalt ei ole sellest märki –, astus ta Gibraltari kaljut üle väina uudistades 7. mail Tangeris Genovast väljunud lõbusõidulaevale “Meteor”, mis piki Maroko rannikut alla suundudes tegi poike Kanaaridele ja Madeirale, ning tõi Asti üle Lissaboni ja Southamptoni Hamburgi – seega peaaegu koju tagasi.

Ent see ei jäänud Asti ainukeseks reisiks Põhja-Aafrikasse, nagu polnud ta ka ainus eestlasest kirjamees selles piirkonnas juba siis. Küllap oli neid tollal seal teisigi – meremehi, võõrleegionäre ja muidu seiklejaid. Oma viibimise Põhja-Aafrikas on aga jäädvustanud kunstnik Ants Laikmaa, kes pikemal pagulasperioodil Itaalias rändas üle Vahemere Tunisesse, peatudes seal, ja reisis Sahara serval 1911. aasta kevadest kuni 1912. aasta suveni.³ 12. veebruaril 1911 suri Marseille’s ja maeti nimetusse hauda noor andekas kunstnik Erik Obermann,⁴ kes tuberkuloosi

¹ EKM EKLA, f. 116, m. 4. Tänan Vello Paatsit selle viite, aga ka Jaan Isotamme, Tiit Pruulit ja Hando Runnelit märkuste eest artikliga seoses.

² K. Rumor. Kiirkirjad reisilt. – Päevaleht 05.05.1912, lk. 5.

³ A. Laikmaa. Mõteldes tagasi. Valik Ants Laikmaa autobiograafilisi artikleid. Tallinn, 1991, lk. 118.

haigestunud oli saadetud sinna tagasi Alžiirist. Oma reisikirjas Alžiiris udates väitis Tuglas end haistvat Obermanni jälgi õhus hõljuva ahitava meeleoluna. Obermanni traagiline saatus inspireeris kolmveerand sajandit hiljem Jaan Undskit kirjutama painajalikkude Alžiiri-novelli pealkirjaga "Ossip Bermanni elu".⁵

Ja siis tuligi Tuglas. Tema reisikiri "Teekond Põhja-Aafrika" ilmus kolmes köites aastail 1928–1930, sisuks vastavalt Põhja-Aafrika maad Tuneesia, Alžeeria ja Maroko. Tuglase Aafrika-retk algas Sitsiilias Palermist laevaga läbi Skylla ja Charybdiise vahelise Messina väina ja üle Vahemere 6. märtsil 1928 ning lõppes 22. aprillil naasmisega Heraklese sammaste vahelt Ceutast, mis asub ühel kahest tänini Hispaaniale kuuluvast maalapikestest Aafrika põhjarannikul, Algecirasesse Hispaania emamaal. Just seal, Algecirases oli 1906. aasta algul kolm kuud väldanud rahvusvahelisel konverentsil otsustatud ka Maroko saatus. Kuid meie asi pole siin sekkuda Maroko ja teiste Aafrika maade tollal eriti keerulistesse ja raskesti määratletavatesse "siseasjadesse" ega takerduda rahvusvaheliste lepete võrgustikku.

Marokos viibis Tuglas kokku 18 päeva – 4. aprilli hilisõhtust 22. aprillini. Kuid tema teaberikas reisikiri, mis esmapilgul jätab mulje kauemast kohalolust, sisaldab nii kujutluspilte kui ka ohtrasti erinevatest allikatest kokku kirjutatud ajaloolist teavet maa ja rahva kohta. Kui Tuglas kirjutab, et "paari päeva pärast" orienteerub ta juba hästi Fesi mellahis, juutide linnaosa tänavarägastikus, siis tasub tema rännakuid päevaraamatu põhjal⁶ jälgides tähele panna, et ainult paar päeva ta selles linnas oligi. Niisamuti kui oli olnud suhteliselt lühike tema Hispaania-reis. Ent oluline on siiski see ajaloolis-geograafiline taust ja teave, millega Tuglas on suutnud oma raamatus eksootilist ruumi põhjamaisele lugejale kodustada.

Rudolf ja Leonora Peets, kes oli Rein Taagepera tädi, asusid 1928. aastal elama kõigepealt Alžeeriasse ja kolisid aasta hiljem ümber Marokosse Marrakechi, mis jäi nende elupaigaks kuni 1974. aastani. R. Peets, kes oli kohalike elanike, nii eurooplaste kui ka araablaste, hulgas hinnatud arst, nimetati 1932. aastal Eesti Vabariigi aukon-

suliks Marokos, millist rolli ta täitis kuni kodumaa okupeerimiseni. "Kasvult kenake Koljat kumera rinnaga, ning түседa teomehe turjaga," iseloomustas teda K. Ast oma reisiraamatus "Allah ja tema rahvas".⁷ Tänu Peetsidele avanesid hiljem Marokot külastanud eestlastele mõnigi kord ka need ukсед põliselanike majapidamises, mis tavareisijatele muidu suletuks jäid. Nii kirjeldabki 1929. aastal koos Oskar Kallasega Marrakechis viibinud Aino Kallas oma reisikirjas, kuidas ta Marrakechi mufti haaremit külastades nägi seal lemmiknaise voodi kõrval Tallinna Lutheri vabrikute vineeripõhjaga tooli, mille kummaline sattumine sinna sai seejärel Eesti aukonsulile mõjuvaks põhjenduseks, et rõhutada Maroko-Eesti kaubanduslepingu tähtsust.⁸ Laialt levinud Lutheri toolidega kauples Marokos toona Tšehhi ettevõtte ja nende õigest päritolust polnud põliselanikel aimugi. Kallaste Maroko-reisi ajendiks oli Oskari tervist kahjustanud ülekoormatus ametikohustustega, mille tõttu ta oli 1929. aasta lõpul saanud kolmekuulise haiguspuhkuse Maroko-reisiks.⁹ Aino Kallase reisikiri "Marokon lunoissa" ilmus Soomes 1931. aastal ja Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel Tartus aasta hiljem pealkirjaga "Maroko võlus".

Peetside juures elas aastail 1947–1953 ka Rein Taagepera ja õppis Marrakechi prantsuse keskkoolis. Oma tädi raamatu, suure sisseelamisvõimega kirjutatud "Maroko taeva all", mis ilmus esmatrükis Stockholmis 1983. aastal ja pälvis ka H. Visnapuu kirjandusauhinna, tõlkis ta osaliselt inglise keelde ja see on ilmunud nii Londonis kui USA-s. R. Taagepera enda reisikiri "Naas Marrakeši"¹⁰ on taaskohtumine noorpõlvepaikadega peaaegu pool sajandit hiljem.

Mainitud raamatute kõrval kõneleb Põhja-Aafrikast veel üks unustatud teos – Linnart Mälli isa, õigusteadlase Eduard Mälli Tallinnas 1938. aastal oma kirjastatud raamat "Võõrleegioni trikoloori all Alžeerias, Marokos, Sahaaras, Tuneesias". Sealsest elust muidu üsna rahumeelse mulje jätnud teiste eestlaste reisikirjadele lisab E. Mäll militaarse vaatepunkti ja toob näiteid ka otsesest lahingutegevusest. Leegionäri läbielamiste ja kogemuste najal kujutatakse perioodi, mil Maroko okupeerimine ehk "rahulik

⁴ F. Tuglas. Mälestusi Erik Obermannist. Rmt.: Kogutud teosed 7, Tallinn, 1996, lk. 370.

⁵ Looming 1989, nr. 4, lk. 439–451.

⁶ F. Tuglas. Eluloolisi märkmeid I. Tartu, 1996, lk. 62.

⁷ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 59.

⁸ A. Kallas. Maroko võlus. Väikesed kirjad Marokost. Tartu, 1932, lk. 48.

⁹ K. Laitinen. Aino Kallas. Tallinn, 1997, lk. 299.

¹⁰ Looming 1997, nr. 11–12.

penetratsioon”, mis tähendab Prantsusmaa ka-valat poliitikat maa allutamisel (laenuid sultanile, majanduslikku sõltuvusse viimine ja selle eest vastutasuks korra kehtestamine oma reeglite järgi), jõudis 1934. aastal lõpule. “Ainult nüüd või mitte kunagi tuleb vallutada maa, mis ei allu tsivilisatsioonile,” tsiteerib E. Mäll 1932. aasta juunis Maroko ratsaväekindrali MacHarty suust kuulnud lauset¹¹ ja kirjeldab teisel Tisraouline'i lahingus nähtud pilti eelkõrbe kiltkivipinnast niisutavast araablase verest.

Kirjaniku ja ajakirjaniku, poliitiku ja peergyntlikult rahutu ränduri Karl Ast-Rumori kavatsus asuda mõneks ajaks elama või vähemalt reisida kusagile lõunapoolsemasse piirkonda teostus mitmete asjaolude koosmõjus. Soov selleks oli küpsenud juba varakult: 1933. aasta algul kavatses ta reisi Aafrikasse ja kutsus Friedebert Tuglast üles jätma kolmeks–neljaks kuuks nii tööd kui ka Elot, et teha kaasa reis Eesti laevaga Gambiasse; sealt kavatseti tagasi tulla maismaad mööda Senegali ja Libeeriasse. Laevasõit oleks olnud prii ja kogu reis oleks maksnud kuni 1000 krooni. Oma kogemuste tõttu troopilistes regioonides arvas Ast, et malaariat ei tule karta ja piisab minimaalsetest abinõudest – küll arstid selle välja ajavad. Kogu seikluse ulatust ei tohtinuks Asti ettepanekul keegi teada enne väljasõitu, ainult et kui üks kaaslastest oleks hukka saanud, siis pidanuks teine ka lese üle võtma.¹² Sõidust asja ei saanud, malaariasse haigestus Ast küll ja üpris rängalt, ent see juhtus alles 1938. aastal Indo-Hiinas ja on ühe teise loo teema.

Aasta lõpus oli Astil aga tekkinud nii isiklikke kui ka poliitilisi põhjusi kodumaalt lahkumiseks. 1911. aastal Soomes Alma Aniga sõlmitud abielu oli lõhenenud ja juba pikemat aega sõlmunud lähedane suhe endise naise sugulase Leili Abramiga saigi seadustatud pärast Aafrikast naasmist 1936. aastal Pariisis. Lisaks oli Asti vastu susisemas mingi kohtuasi Paul Laamanni, hilisema Pitka adjutandi süüdistusega laimamises. Poliitiline olukord tervenisti oli Astile sotsiaaldemokraatide partei juhtiva jõuna nii vapside võimutaotluste kui ka Konstantin Pätsi kavandatud kõva käe poliitika tõttu üsna troostitu. Otsene ja oluline tõuge kodumaalt lahkumiseks tuligi Asti ja Pätsi läbirääkimistest, mille käigus Ast soostus oma erakonna poolt lubama vapside mahasurumiseks ka ebademokraatlikke vahendeid ning hoiduma

kriitikast ja muudest kõrvalthoopidest. Tulevikuperspektiiv oli seega igati hämar, kuid “Eesti riigile pidasin ma seda ometi tuhat korda paremaks kui võimu loovutamist Sirgule ja Larkale,” on Ast aastakümneid hiljem tunnistanud.¹³ Oma erakonnakaaslaste poolt tajus Ast aga umbusku ja seetõttu oli aeg katkestada kõik suhted poliitikas ja kaduda areenilt: “Lahkusin Eestist jõulu eel 1933 ning saabusin 1. jaan. 1934 Marokosse. Katkestasin tahtlikult sideme kõikidega, ka lähemate kaaslastega parteist. Viimase poliitilise värvinguga kirja postitasin Marseille’st sõber Erich Joonasele. Selles väitsin, et oleme sedapuhku lõplikult kaotajad. Hüljatagu eelseisvateks aastateks illusioonid Eesti Vabariigi demokraatlikul teel valitsemise võimalustest. (Mulle näis lahkumisel, et sõpradel oli veel kõvu illusioone.) Soovitasin hoiduda igasugustest ägedatest sammudest, püüda muganduda raskete aegade oludele ja pidada Konstantin Pätsiga võimalikult leplikku vahekorda, sest aktiivne vastasrind talle oleks soodustanud vapset.”¹⁴

Viimane samm oli selleks puhuks astunud. Rahva Sõna toimetajale E. Joonasele oli Ast veel kirjutanud, et ta ei tule enam tagasi, ja hüüatanud oma teele asumise vestes: ah, oleks see ühtlasi ka viimane lahkumine Euroopast! Lahkumine ja enese kaotajaks tunnistamine tundub Asti loomusele sobivat. Selles tema poosis on küll ülevust ja traagikat, kuid siiski veel mitte lõplikku lahkumist – ei Euroopast ega veel mitte ka Eestist. Kuigi Ast oma elu järgneva perioodi veetis tõepoolest suuremalt jaolt Eestist eemal, tuli lõplik lahkumine kodumaalt hiljem ja siis juba tagasipöördumise võimatusena. Ent ka see teema ei kuulu siia.

Üks pisiasi väärib siiski veel mainimist, ehkki sellel pole otsest seost Asti asumisega Marokosse. 1930. aastate algul arutati Välis-Eesti Almanaki veergudel ja ka poliitika- ning äritegelaste ringkondades üsna tuliselt Eesti kolooniate rajamise võimalust, arutluse all olid nii Lõuna-Ameerika maad kui ka Kanada, California, isegi Galapagose saar, ja muidugi ka Lõuna- ja Põhja-Aafrika. R. Peets andis almanahhis Välis-Eesti küll ümberasujatele asjalikku ja praktilist nõu, kuid kaine-malt Eesti asumaade küsimuses sõna võtnud P. Speek, H. Laretei ja V. Ernits rahustasid kired maha. Olukord oli omamoodi paradoksaalne, sest samal ajal tajuti poliitikute hulgas juba ähvardava Saksa kolonisatsiooni märke, esialgu küll peami-

¹¹ E. Mäll. Võõrleegioni trikoloori all Alžeerias, Marokos, Sahaaras, Tuneesias. Tallinn, 1938, lk. 67.

¹² K. Asti kiri F. Tuglasele 29.11.1932. EKM, EKLA, f. 245, m. 9:10.

¹³ K. Ast. Demokraatliku Eesti loojakul. – Vaba Eesti 1955, nr. 1.

¹⁴ Sealsamas.

selt majandusliku penetratsiooni teel.¹⁵ Sotsid, sealhulgas Ast ja Joonas, olid sellele ohule vastukaaluks näinud vajadust läheneda poliitiliselt ja majanduslikult Nõukogude Liidule.

Ajalched põhjendasid Asti soojale maale sõitu suhteliselt neutraalselt – raskekujulise neupuuduse, ruineeritud organismi ja vereliblede proportsiooni rikkega –, ent vapslikud väljaanded tõid tema lahkumise kohta vägagi sapiseid kommentaare, nagu näiteks: “Üks sotside suurliider kannatab külmavärinate all isegi kuumas Aafrikas ja näeb igal ööl kohutavat und mustast baretist. Läbisõidul Euroopast olla ta igal pool näinud vaid musti barette ja muud ei midagi. Sarnane vaatepilt mõjus nii kohutavalt, et purpurpunane veri sotsi soontes muutunud valgeks, kui rõõsk koor. Ja nüüd ei tahtvatki ta enam Aafrikast tagasi tulla, sest valgeverelise sotsi südant olla võlunud must-taverelised kaugemaa kaunitarid, kes ei kanna barette ega muid hilpusi oma ihul.”¹⁶

Teistkordne kohtumine Marokoga Casablancas ei kujutanud rändurile, kelle reisimärkmeis oli Aafrika alanud juba Sitsiilias, enam mingit eksootikat. Reisikirjas ja kirjades kodumaale kirjeldab Ast Casablancat, kus tollal oli ligi 200 000 elanikku, kui Maroko euroopalikku eeskoda, hangeldavat parasiitide linna, majanduslikku pea-aju ja suursadamat. Casablancas asusid mitmed välismaa, eelkõige muidugi Prantsusmaa firmade ja pankade esindused ja kontorid, eurooplasele oli see ka Maroko kultuuriliseks pealinnaks, mitte aga juutidele ega araablastele. Siin asusid riigi ainuke teater, arvestatavamad raamatukogud ja raamatu-kauplused, juba ajas juuri arenev turism, mis Asti irooniliste märkuste sõnul piirdus esialgu küll luksuslaevadelt ehk “ujuvatelt pilvelõhkujatelt” maale parvlevate puhkajate tungiga supelrandade kohalikesse poekestesse – ostma kaupu ja alaväärtuslikke käsitööesemeid, mis sageli olid varustatud sildike-sega “Made in Germany”. Kodustele on Ast mõnepäevase Casablancas viibimise järel lähendanud järgmise kirjelduse: “Mingit vaenu või viha pole märgata. Hispaanlased on laskunud umbes samale tasemele, kui araablased ja berberidki. Prantslased hoiavad oma uhkust rohkem püsti. Rahvariietuse poolest jätavad tänavad säärase mulje, nagu valitseks siin igavene karneval. Igatahes ei ole Estonia maskiball mitte kirjum. Minule meeldib see kõik hirmsal kombel. Ka Idamaa inimene ise tundub mulle väga meeldivana ning kodusena. Eestist ei

ole mingisugust teadet ärasõidust saadik lugenud. Sellest järeldan, et seal peadpööritavaid sündmusi igatahes pole olnud.”¹⁷

Peadpööritavaid sündmusi ei toimunud ka Casablancas ja kiidusõnu jagubki Astil eelkõige selle linna turvalisusele, mis ulatub üle Euroopa linnadest. Kuritegusid, kui väiksemad näppamised välja arvata, esinevat harva, omapärase seigana on reisikirjas mainitud Casablancas mediinas aset leidnud eesti meremeeste löömingut, millesse araablased ei sekkunud, sest pidasid kaklemaid neile sümpatiseerivaiks sakslasteks. Suurima kuriteona mainib Ast septembris 1935 Casablancas päise päeva ajal toime pandud relvastatud pangaröövi, mida hoolimata rohkest tunnistajate hulgast ei õnnestunud takistada ega tabada. Kurjategijad võeti kinni alles kuu aega hiljem Alžeerias Oranis, kus nad üritasid röövida erapanka, kuid seal tuli pankur röövlitega, kes osutasid oma partei kassat täiendama tulnud hispaania anarhistideks, üksipäini toime.

Ometi on Casablancas Marokoga tutvumise alustuseks õige, kuid seal tuleb Asti jälgedes minna edasi sisemaale – Marrakechi ja Fessi. Kui *casa* oli euroopalik, siis Marokot tervenisti käsitas Ast kontrastide maana: see on läänepoolseim orient ja islamimaa, kus leidub mõndagi veel keskaja Euroopat meenutavat – ent 5. jaanuaril läbi kõrbe otse lõunasse Marrakechi sõites näeb ta Maroko vanimat maanteed palistavaid telefonitrate, ajuti paralleelselt kulgevat raudteed ning restorane ja bensiinijaamu: “Tsivilisatsioon on nagu vähjatõbi: kord nakatunud, kasvab juuri kõikjale.”¹⁸ Islami-maale tavatu liberaalsus ilmutab end Casablancas 7. märtsil 1934 Tuglase otse Werneris kohvikusse adresseerinud Maroko lahtisel postkaardil, mis loori alt häbenematult paljastab Põhja-Aafrika noore tantsijatari prinki ülakeha.

Püsivamalt seabki Ast end sisse Marrakechis. Üks ja varaseim tema kirjaümbrikute järgi tuvastatav aadresse on Hotel au fin Gourmet Bab Agnaou tänavas, mis linnaplaani järgi otsustades viib otse vana Marrakechi keskusse, Jemaa-el Fna väljakule, millel toimuvat melu on kirjeldanud kõik Maroko-reisijad. Äritsejate, maotalsutajate, ravitsejate ja ravitsetavate kõrval annab Ast oma reisikirjas meelde jääva pildikese ühest berberi jutustajast, kes roostetanud plekktnünnil istudes vestab erootilisi jutukesi, milles korduvad universaalsed motiivid, ja sügab samal ajal, kui kuulajad naerukrampides

¹⁵ M. Ilmjärv. Hääletu alistumine. Tallinn 2004, lk. 135.

¹⁶ J. R. Kas õnn või õnnetus. – Kalevlane 27. 01.1934, nr. 4, lk. 1.

¹⁷ K. Ast kodustele 04.01.1934. EKM, EKLA, f. 169 m. 221:1.

¹⁸ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 50.

väänlevad, laisalt jalasäärt. Asti kokkuvõttes kordub Tuglase tähelepanek, mis puutub Maroko põliselanike suulisse kultuuri: “Väidetakse, et mitte ühegi kultuurirahva pornograafimeister ei suuda ületada selle berberi fantaasiat. Aga üldse valitseb Dshemaa-el-Fna’l berberi fantaasia, nagu kogu Maroko vaimueluski. Maurid omasid küll kirjaoskust, maurid löid küll literatuuri ja kunstid, aga vaimu andsid sellele berberid. Mauri autorite päritolu on enamikus berberlik.

Tänu berberite kirjasõna puudumisele kantakse selle rahva sõnaline looming, nii luule kui proosa, veel meie päevilgi elavate raamatute – andekate inimeste – kaudu rahva hulka. See allik ei kuiva. Jutud, naljad ja mõistukõned pärandatakse põlvest põlvele, täienes ning ajakohanedes.”¹⁹

Hotellituba Marrakechis oli väike, aga väga puhas, ja Ast oli väga rahul oma eluga. Nagu ta Elo Tuglasele on kirjutanud, soojendas ta end sisaliku kombel päiksepaistel, õppis prantsuse keelt, vaatles üle linnamüüride paistvat võimast Kõrg-Atlase lumist harjastikku, mis tipneb 4165 meetri kõrguse Toubkaliga, nautis elu ja seda, et Eestit, Euroopat ja poliitikat poleks nagu olemaski. Ei mingit tagasiminekut ega soovigi selleks – selle asemel oli ta hoopis pidanud äriülesannete saamiseks läbirääkimisi Tallinna laevauhisusega ja tahtis minna edasi Gambiasse, ikka rohkem musta Aafrika poole. Ehk andis selleks mingi tõuke K. A. Hindrey eeskujule, kes oli käinud juba 1927. aastal Kongos, poseerinud seal ahviga ja tulemuseks andnud reisimärkmed raamatus “Kongosõit” (1929).

Lõunapoolsesse Aafrikasse Ast ometi ei jõudnud, kuid Peetsidega koos tegi ta lühemaid autoreise Marokos. 28. jaanuaril käisid nad Marrakechist 175 kilomeetri kaugusel otse läänes Atlandi rannikul asuvas Mogadoris (praegu Essaouira) ja 4. veebruaril tegid väljasõidu Atlase mäestikku. Tänu tihedale suhtlemisele Peetsidega ning nende tutvustele ja heale mainele põliselanike hulgas sattus Ast araablase kodudes ka sellistesse paikadesse ja olukordadesse, kuhu eurooplased, võõral, muidu pole pääsu. Marrakechi kadile ehk ülemkohtunikule Hädch Adriss el-Uarzazile esitleti Asti kui endist Eesti riigi vesiiri. Asti arvates on vesiir võimukam kui demokraatliku riigi minister, kellesse ülemkohtunikki ei suutnud kuigi suure aukartusega suhtuda. Asti kommentaari järgi arvanud kadi: “Noh, mis vesiir

7. märtsil 1934 Casablancast Werneri kohvikusse saadetud postkaart “Afrique du Nord. Jeune danseuse”, trükitud Algeris.

sa ka oled, kui kolad poisikese kombel võõraid maid mööda! Istuks kodus ja valitseks haaremit! Mis isu on sul elada hotellitoakeses ja käsutada jooksupoissi, kes sulle pealegi vastu hakkab. Ära tembuta ja mängi narri. Kasvata endale pisutki habet ning tule siis rääkima.”²⁰

Tänu tunnustatud *tubib*’ile ehk arstile R. Peetsile õnnestus Astil külastada ka haaremit, ehkki selle pidaja, Marrakechi paša asjadevalitseja, tõlk, tseremooniameister ja usaldusmees ühes isikus, oli reisinud liiga palju Euroopas ja teda ei peetud enam eht-araabia tüübiks. Teda kutsutigi võõrapäraselt *monsieur* Hāshider. “Noh, armas Ast, teie lõpetate oma päevad vist küll keeruliselt,” arutlenud doktor Peets haaremis-käigu puhul, “sest nii pole veel ühelgi eestlasel vedanud. Kui dr. Kallas Marrakechis käis, palusin kadi näidata talle oma naisperet... aga mitte ei näidanud. Teil on õnne!”²¹ Õnn oli seda suurem, et peremeest ennast polnud kodus ja tema neljast naisest – esinaine süsimust ja võimukas – koosne-

¹⁹ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 131.

²⁰ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 141–142.

²¹ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 156.

Postkaart saadetud Fessist 20. XI 1938 Noor-Eesti kirjasusse. Tekst: "Armsad Tuglased! Oleme parandanud oma reisikonte Marokos ligi neli nädalit ja hakkame nüüd kaudu Orani Euroopasse sõitma. Jaanuari kuul jõuame Eestisse. Teile mõlemile palju tervitusi ja rikkalikult häid soove. Nägemist! K. & L."

vasse peresse kuulus ka Euroopa päritolu naine. Arsti kutsumise põhjuseks oli, et paša teise naise tütar oli raudnaela varbasse astunud.

Peetsid olid Asti rännakute sagedased kaaslased nii Marrakechis kui ka mujal Marokos, keeleoskuse ja varasema kogemuse tõttu on nad asendamatult "sissejuhatus Marokosse", seetõttu mainitakse neid Asti raamatus ka üsna sageli. Kuid millegipärast mitte vastupidi – Leonora Peetsi "Maroko taeva all" ei lausu Astist sõnagi. Miks? Samas kui Eduard Wiiralt, kes viibis Marokos 19. juulist 1938 kuni 18. veebruarini 1939 ja suurema osa sellest ajast just Marrakechis,²² jäädvustades Maroko tüüpe ja motiive jõuliselt eesti kunsti, pälvib L. Peetsilt väikse etüüdi.

Põhjus on lihtne. Leonora Peets pühendus teadlikult Maroko ja selle maa põliselanike kirjeldamisele ning seetõttu esineb tema raamatus eurooplasi üldse minimaalselt ja ainult otseses kokkupuutes marokolastega. Etüüd Wiiraltist oli aga "Välis-Eesti" kirjastuse omaniku Lembit Kriisa eeltingimus raamatu avaldamiseks: kui paljudel eestlastel on seinal Wiiralti kaamel, siis ei saa ka raamatut Marokost pakkuda neile ilma Wiiraltita! Nõue oli seda narrim, et Wiiralt ei võtnud kogu Marrakechis viibimise pika aja jooksul ühendust Eesti aukonsuliga, mis olevat dr. Peetsi veel kümme aastat hiljemgi häirinud. Samal põhjusel ei kajastu L. Peetsi raamatus ka Aino ja Oskar Kallase ega teiste Eestist tulnud külaliste võõrustamine.²³

Peetsid ja Ast polnud aga Marokos tollal ainsad eestlased. R. Peets on maininud "Kave" kompvekkide vahendamist Marokosse üritanud Pärnu meest Boris Oltovit Casablanacas, juttu on olnud leegionäridest, kellest mõnda on mainitud ka E. Mälli raamatus. Oskar Reitel ja Aleksander Väli on jäänud almanahhis Välis-Eesti avaldatud fotole, sealsamas kõrval on ka vabariigi aastapäeva puhul tehtud pilt kuuest eestlasest (aukonsulise, hr. ja pr. Fehst, J. Wenemann, A. Lehtmann, Marrakechi ümbruse asundamise ja maaparanduse ametkonnas töötav insener A. Trell) Maroko Eesti aukonsulaadis.²⁴ Ast ja teisedki kirjeldavad eestlasi ja kooskäimisi Maroko Eesti konsulaadis Peetside juures. 1934. aastal tähistati jõuluõhtut, kus Ast mängis jõuluvana ja tegi kingitusi,²⁵ R. Taagepera on meenutanud Peetside perepärimusest värvikat seika, kuidas Ast koos kellegi Marokot külastanud kaasmaalasega laulnud nende kodusel koosviibimisel "Internatsionaali".²⁶

Külalisi Eestist väisas Marokot ka läbisõidul ja lühemaks ajaks. Mis puutub töötajatesse ja äri meestesse, siis küllap olid vähemalt osalt nende Maroko-külastuste ajendiks R. Peetsi avaldatud artiklid ja intervjuud kodumaa ajakirjanduses, milles kiideti ümberasumist soodustavat lähedust Euroopale, põhjamaalasele sobivat ja kosutavat kliimat, mis jõukohase töö leidmise korral pidi peast viima enesetapumõtteidki, ning võimalusi arendada kaubanduslikke kontakte Eestiga, mis võisid mõjuda üsna ahvatlevalt: "Tulgu mõni kogenud äri mees, näit. Marokosse,

²² M. Levin. Eduard Wiiralt 1898–1954. Tallinn, Eesti Kunstimuuseum, 1998. lk. 74–76.

²³ R. Taagepera J. Kronbergile 09.03.2006.

²⁴ R. Peets. Eestlaste asumise ja kaubanduslike suhete loomise võimalustest Marokos. – Välis-Eesti 1933, nr. 1, lk. 12–13.

²⁵ Maroko eestlased pühitsesid jõuluõhtut. – Välis-Eesti Almanak 1935, I, lk. 24.

²⁶ R. Taagepera J. Kronbergile 09.03.2006.

avagu siin tegevus ja asutagu eesti meestega harukaupluste võrk üle kogu maa. Kui mehel on tahtejõudu, õnnestub ettevõtte kindlasti.”²⁷ Turgu oleks nii metsamaterjalil (puitu pakkuski laevaomanik ja ärirees Alfred Kalm, ent suurema eduta), mööblil (juba mainitud Lutheri toolid!), kompevekkidel ja piimatoodetel. Insener A. Trellil oli aga pakkuda projekt 2500–5000 hektari maa ostmiseks ja Eesti koloonia asutamiseks, mis taganuks tööd vähemalt 50 perekonnale ja teiselt poolt võimaldanuks kodumaa varustamist vajalike põllumajandussaadustega.²⁸

Tõenäoliselt olid Astil mingid äriplaanid olemas juba Eestist lahkudes. Millestki pidi ju elama, ja kuigi Astil jooksis Riigikogu liikme palk ja aeg-ajalt maksid ajalehed talle korralikku honorari, ei piisanud sellest siiski võõral maal elamispinna üürimiseks ja ringi liikumiseks. Pealegi oli Marokosse jõudnud ka Leili Abram ja see tähendas kulutuste suurenemist. Kirjavahetustes kodumaaga on Ast väljendanud ka soovi teenida 4–5 aastat Puhkide firmas äritegevusega raha ja siis kirjutamisele pühenduda.

R. Peets on kirjeldanud Asti äritegevusse suundumist järgmiselt: ”Suurima hoolega asus tema ettevalmistuste tegemisele. Istus päevas tundide viisi prantsuskeelse õpperaamatu taga, käis kauplustes ja turul, vaatas restoranides, mida rahvas sööb, ja pani tähele poodides, mida kaupmees müüb. Korjas andmed kaupade ostu-müügi hindade üle, ning kogus kõiki muid tarvilikke teadmisi.”²⁹

Aprillis 1934 käisid Marokos ja Marrakechis Tallinna Kaubandus-Tööstuskoja direktor Joakim Puhk ja Eduard Puhk, Astile lähedased inimesed äriiringkondadest. Koos sõideti autoga, mida juhtis Eduard, läbi suur osa Marokost, kohaliku juhti kaasa ei võetud. Fesist, mida Ast peab Maroko tegelikuks südameks, ostis ta Tuglasele kingituseks käsitsi kirjutatud kolmevärvilise koraani. Selleks pidi ta leidma muhameedlase, sest uskmatautele oli lubatud müüa ainult trükitud tekstiga koraani. Käidi ka üle Kõrg-Atlase lumiste nõlvade lõuna pool Tāroudanntis ja vee-detil lõpuks kolm päeva Agadiris. Ühes teeäärse alevis leidsid nad küll bensiinijaama, kuid meest, kes neid teenindaks, andis otsida. Samas kohas

on tehtud foto Puhkidest koobaskohviku lähel – euroopalikud härrasmehed, nagu ikka, valgetes särkides, pintsakutes ja lipsudega.³⁰

27. aprillil Tuglasele Fesist saadetud kirjas tunnistab Ast, et kuna poliitiline elu Eestis teda ei vaja, siis jääb ta võib-olla sügiseni Marokosse. Äritegemise kohta viitab ta üksnes, et rajab kaubandusesindust, kuid keelab sellest rääkida. Igatahes langes tema tegevuse raskuspunkt nüüd üle Casablancasse ja sellest saame teada R. Peetsi heatahtlikul vahendusel järgmist.³¹ Puhk & Pojad toel üüris Ast ärruimid ja riputas välja prantsuskeelse sildi “Eesti toiduainete kauplus”, juulis 1934 proovipartiina saabunud kaupade hulgas oli peamine või, aga selle kõrval jõudsid müüki ka singid ja vorstid, kaerahelbed, juust, kilu, sprotid ja valge viin, kõik varustatud etiketidega “Tallinn”. Kaupadel olevat olnud menu, ja seda hoolimata suhteliselt kallist hinnast võrreldes mõne teise maa samalaadsete toodetega. Eesti toiduainete kaubamaja või poe pidamist Marokos mainiti mitmes kodumaises ajalehes.

Esialgne entusiasm ja kaupade menu hakkasid aga 1934. aasta lõpu poole lahtuma, kui saadetavate toiduainete kvaliteet langes ja laadungi kohalejõudmine viibis. “Mind veavad libedale Tallinn ja laevaliinid,” kirjutas Ast R. Peetsile. “Olen nimelt võiga tublisti sisse kukkunud. Ta ei ole seda väärt, mis pidi olema. Esimesele, suvisele, saadetisele ei saanud vähematki etteheidet teha, aga siis paisati kaunis räbalat võid. Juba pärale saabudes oli kogu tublisti kannatanud. Enamasti igas kastis võil sinised plekikesed peal. On ka sääraseid kaste, kus või juba tegemise juures mõningat mustust näinud, just kui oleks teda paberossi tuhaga vastupidavaks tahetud teha. Kaotasin selle või müümisel kohe algul osa klientuurist. Nüüd on mul seda kahtlast kaupa veel ligi 2 tonni. Ei jää muud üle, kui pean maha müüma alla oma hinna. Uus saadetis võid jõuab kohale detsembri esimesil päevil. Aga katsu nüüd jälle oma reputatsioon korda seada ning usaldust uuesti võita. – Peale selle teeb laevaliin halba nalja. Kaubad, mis juba 2. oktoobril välja saadetud, on praegu (13. nov.) alles pärale jõudmata. Pidad saabuma 28. oktoobril, aga nagu ikka, jäi eesti laev hiljaks ning laskis tähtaja mööda.”³²

²⁷ R. Peets. Eestlaste asumise ja kaubanduslike suhete loomise võimalustest Marokos. – Välis-Eesti 1933, nr. 1, lk. 14.

²⁸ A. Trell. Eesti koloonia asutamise võimalusi Marokos. – Välis-Eesti Almanak. 1933, nr. I, lk. 10–11.

²⁹ R. Peets. Kuidas tulid Eesti kaubad Marokosse. – Välis-Eesti Almanak 20.12.1934, nr. VI, lk. 2–3.

³⁰ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 111.

³¹ R. Peets. Kuidas tulid Eesti kaubad Marokosse. – Välis-Eesti Almanak 20.12.1934, nr. VI, lk. 1–4; Eesti kaup ründab Aafrikat. – Vaba Maa 03.07.1935, nr. 154, lk. 4.

³² R. Peets. Kuidas tulid Eesti kaubad Marokosse. – Välis-Eesti Almanak 20.12.1934, nr. VI, lk. 4.

Pankrotti see ebaõnn Asti ettevõtet päriselt ei viinud, aga kavatsustest laiendada tegevust Alžeeriasse ja Senegali ei tulnud ka enam midagi välja, kuigi R. Peets sellest veel 1935. aasta suvel, kui Ast pidas juba lahkumisplaan Marokost, kodumaa ajalehtedele antud intervjuudes kõneles. Kohalike klientide hulgas sai Ast austava hüdnime “mul-septa”, mis tähendab “või isand”³³, ja ilmselt õnnestus toodangut realiseerida ka edasimüüjate kaudu mujal Maroko linnades: “Gueliz’i (Marrakeshi Euroopa linnaosa) turul märkas kord Leonora Peets selgete Eesti tunnustega võid (arvatavasti Asti vahendatud) – aga “Taani või” sildiga. Kui LP protestis, nõustus kaupmees, et on küll Eestist, aga “Kesse seda ostaks, kui ma ei ütleks et on Taani oma?” Kuidas siis Eesti või üldse saaks oma kvaliteediga tuntuks saada? Selle kohta kaupmees vaid kehtitas olgu.”³⁴

Kodumaal osutus Asti võiairi ehk siis tegevus Eesti toodete ekspordi hüvanguks hoopis karikereimise objektiks. Vaba Maa avaldas 8. jaanuaril 1935 karikatuuri pealkirjaga “Uus romantism”, millel kujutatakse Asti, tilkuv võipütt seljas, lõviga tõtt jõllitamas, taamal neegriõnnid, mis viitavad küll lõunapoolsemale mustale mandrile, selle juures on tsiteeritud aukonsul R. Peetsi kirja: “Võipakk portfelli, kõnnib Karl Ast hommikust õhtuni mööda kauplusi, teeb sõitused sisemaale, – ja kõik seda Maroko juulikuu kuumendava päikese all, kui kraadiklaas tihti näitab varjus +45°C. järgi. Aukartusega vaatan pealt, kuidas meie endine minister, parlamendi abiesimees, rahvast tunnustatud kõnemees ning kirjanik lõikab Marrakeshi turul oma käega kodumaa võid ja paneb 1/8 kg. viisi ostjale kaalule.” Karikatuuri allkiri ei ole just kuigi heatahtlik: “Politiika ei toida enam, nüüd peab katsuma äri teha reaalsema ainega!”

Kibestumust ega pettumust Ast Marokos igatahes ei tundnud. See maa talle meeldis ja kiidusõnadega pole ta kitsi ei erakirjades, Uus Eestisse saadetud reisikirjades ega 1936. aasta sügisel “Eesti Raamatuaasta” logoga ilmunud raamatus “Allah ja ta rahvas”. Kohe sissejuhatuses ütleb Ast, et tema raamat pole vikerkaarena lookus värvikaist reisielamusist, et ta pole patsutanud sultanile õlale ega lahkunud selt eksootiliselt maalt lootosega nõõpaugus, palmilehvik pea kohal, nagu enamasti on tavaks hoobelda värvitruukis reisipäevikuis. Ta tunnistab, et Marokos ei pääsenud ta tõelisusest valla – ent just selles ongi

Asti raamatu voores, mis nüüd välistab tema varasematele reisivestetele osaks saanud etteheited literatuursuses. Seekordne kriitika tõstab esile just piisavat elukogemust Marokos. Ast kõneleb oma kokkupuuteist araablase ja berberitega, retklemissi lõuna pool Atlasi, Sussimaal, kus tollal veel varjatud kujul leidis orjapidamist, kirjeldab põgusalt põhjapoolseid kabiile ning muidugi ka ajalooliselt seal juba kaua elanud juute ja hiljem Marokosse asunud eurooplasi nende vastastikkuste suhete võrgustikus. Maroko euroopalikumad linnad teda eriti ei paelu, kuid eksootika, eeldalt võõras erutab ja äratav huvi. Torkab silma, kuidas muidu religiooni ja igat masti massidega manipuleerimise suhtes tõrges ja kriitiline Ast avastab imetlusväärset islamisusust, leides sealt usukonfliktidele lepituse ja maailmarahu – millest ta oma loomingus romantikuna ju unistab! – sünkretistliku allika: “Lähidasim kõigi aegade prohvetitest on kristlikule maailmale prohvet Muhamed. Tema vaim liitub täiendavalt Naatsareti mehe vaimuga. Nad on kaks kaunist õuna ühest ning samast jumalikust puust. Aga maailm on olnud nende vastu ülekohtune ja poonud nad ristipuu külge. Ühe neist selle hirmsa sõna otseses mõttes, teise – sümbolises. Kogu meie ajalugu on olnud nii Jeruusalemma kui Mekka prohveti õpetuste jalge alla tallamine. Omavahel ei seisa need prohvetid mitte sõjajalal. Kui kunagi peaks teostuma rahvastevendlus, siis võetakse omaks see südametunnistus, mis öitses üheväärse iluga nii naatsaretlase, kui mekkalase rinnas. Nad on vennad tunnetelt ja tõekspidamistelt. Mõlemad nad armastavad inimest, võttes tõeks, et – nii Ida kui Lääs kuuluvad jumalale.”³⁵

Või võtkem järgmine pühendus Marokole: “Austan Sind ja mõtlen Sulle sõpruses. Barakalausik! See tähendab – tänu Sulle kõige eest. Hindan Sinu diskreetset meelt. Pean lugu Su kaljukindlast usust ja teeskluseta religioositeedist, kuigi ei ole õppinud uskuma kaasa.”³⁶

Juulis 1935 hakkas Ast pidama lahkumisplaan Marokost – olgu siis Eestisse, Tripolitaaniasse (Liibüasse) või Abessiiniasse (Etioopiasse). Kui oleks rikas, läheks Madeirale ja hakkaks kirjutama, on ta unistanud ja erinevaid võimalusi kaalunud kirjades Tuglasele. Või elada mõnda aega Pariisis ja kirjutada seal valmis Maroko-raamat ning rännata seejärel ikka tagasi lõuna poole – Abessiiniasse? Majanduslikel kaalutlustel oli

³³ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 142.

³⁴ R. Taagepera J. Kronbergile 09.03.2006.

³⁵ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 194.

³⁶ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 11.

aga esialgu ainus reaalsus tagasitulek Euroopasse, ja poliitilisi kirgi talitses teatud resignatsioon, mida väljendavad ka Tuglasele tagasiteel Pariisist saadetud read: “Vaata, sõber Tuglas, poliitikale võime meie mõlemad pöörata rahulikult selja. Ma olen seda juba kahe aasta eest teinud ja nähtavasti ka Sina. “Poliitiline tõbras” on minu isikus küll veel alles ja terve, kuid tunneb huvi ainult rahvusvaheliste küsimuste vastu.”³⁷

Päev enne lahkumist Marokost käisid Ast ja tema kaaslane Casablanca mediinas ja vaatasid mošee ees – sest uskmatautele polnud lubatud siseneda – palvetajate massi, kes pühakotta pole mahtunud. “Nii kummarduvad nad kõik seal sügavas usulises harduses. Kõik: isandad siidrüüdes ja kehvikud lapitud hilpudes. Ei ole seal enam üksikindiviide, ei ole isikut. On vaid usklikkude kogudus. Taevas ja maa: Allah ja ta rahvas.

“Kas pole see ilus?” pärin oma kaaslaselt. “Kus oleksime veel näinud sellist valgust ja sellist hingelisust?”

“Mäletan näinud olevat...” lausub too.

“Kus küll?” imestan.

“Unes.”³⁸

Pariisist Tuglasele saadetud kirjas kurdab Ast Pariisi külmust ja üldse teistsugust vaimu, kui oli “Sinu ajal”: “Tead Sa, armas Tuglas, minu Maroko on sootu teine maa, kui Sinu oma. Hakkasin Marokot väga armastama ja leian, et eurooplane võib seal elada küll ja küll. Araablastes leidsime mõlemad ülisõbraliku ja toreda inimese. Algul nägime umbes Sinu silmiga (võõrad näevad ikka nii), aga pärast kodunesime seal suurepäraselt. Ei näinud enam kusagil ei vihaseid silmi ega ähvardavaid lõustu. Nad on väga armsad inimesed. Ainult sooviks neid pisut sõjakamatena näha.”³⁹

Maroko on Asti jaoks ilusam kui Euroopa ja tekitab üha nostalgilist igatsust sinna tagasi pöörduda. Oma reisiraamatu lõpetab Ast ridadega: “Mõeldes tagasi Marokole, näen toda maad purpurpunasuses ja helekollakuses. Vahel esineb ta mu silmle kaootilise tervikuna, vahel näen teravaid üksikpilte, justkui lõikeid inkrusteeritud klaasilt. Ma ei oska seletada, mis kisub mind sinna. Ma tahaksin viibida jälle ta taeva all, ta väljade palavikus, ta mägede reetlikus unenäolisuses. Ta on sisendanud mu hinge rahutut valu ja ma ei oska ega tahagi sellest enam vabaneda.”⁴⁰

Kuid eespool tsiteeritud Tuglasele saadetud kirja kokkuvõte on siiski järgmine: “Aga ei või jääda igavesti ühele maale, sest loodetavasti leidub võimalusi veel teisi ilusaid maid näha.”⁴¹

Eksootikat ja kaugeid maid on antud ja antakse Astidele tööpoolest näha veel ka edaspidi. 1937. aasta lõpul lahkusid nad uuesti Euroopast, sedapuhku oma pikimale reisile, mis viis esmalt Palestiinasse ja seejärel laeval kuni Jaapani ja Hiinani, kus nad võtsid ette ka rännaku sisemaal. Peaaegu aasta hiljem Aasiast naastes jõudsid Astid veel kord oma unelmate maale Marokosse. 14. oktoobril astusid nad Punase mere ääres asuvas Port Sudanis Norra laevale, mis tõi nad Casablancasse. Laev tegi vahepeatuse Alžiiiris, kust 24. oktoobril Eduard Hubelile saadetud postkaart kõneleb tuttavatesse paikadesse peaaegu nagu koju jõudmisest – nii võluv on “see natuke Pariisi, natuke Saharat meenutav ilusate kübarate ja katkiste püksitagumike maa”. Aasia elevantide maa võlud ei jaksa võistelda kaamelite maaga, lisatakse veel samas napis sõnumikus.⁴² 20. novembril 1938 Maroko sisemaalt Fessist Tuglasele saadetud postkaart teatab, et reisikonte on Marokos parandatud juba ligemale 4 nädalat. Vahemere rannikul asuvast Alžeeria sadamalinnast Oranist naasid Karl ja Leili Ast Pariisi – ehk siis viimast korda Euroopasse enne peatselt algavat suurt sõda ja mõned aastad enne lõplikku lahkumist Vanast Maailmast.

Janika Kronberg

(1963)

Lõpetanud Tartu ülikooli. MA 2001. Eesti Kirjandusmuuseumi direktor. Avaldanud kirjanudskriitikat ja kirjandusloolisi töid Eesti pagulaskirjandusest alates 1989, olulisemad artiklid koondatud kogumikku: “Tiibhobu märgi all. Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994” (2002).

³⁷ K. Ast F. Tuglasele 25.11.1935. EKM, EKLA, f. 245, m. 9:10.

³⁸ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 13.

³⁹ K. Asti kiri F. Tuglasele 25.11.1935. EKM, EKLA, f. 245, m. 9:10.

⁴⁰ K. Ast-Rumor. Allah ja ta rahvas. Tähelepanekuid ja elamusi Marokos. Tallinn, 1936, lk. 227–228.

⁴¹ K. Asti kiri F. Tuglasele 25.11.1935. EKM, EKLA, f. 245, m. 9:10.

⁴² K. Ast E. Hubelile 24.10.1938. EKM, EKLA, f. 182, m. 43:4.

Karl Asti kiri Tuglasele

Armas weli Tuglas,

mul pole ammu enam nii hea meel olnud, kui saades Sult ootamatult raamatu “Kriitika II”. Ole[n] päris weendunud, et ma Sind tol hetkel suurima meeleliigutusega enda lähidal tundsin. Sa oled üks parimaid, wast koguni ainsamaid, kellega nii wäga tahaks kokku saada. Aga pole wist lootustki.

Alles lehitsedes Su raamatut tundsin järsku, milliseks metsmeheks olen wahepeal muutunud. Mul pole enam ühtki kultuurilist huwi. Ei loe midagi peale ajalehtede ja sealtki ainult üldpoliitilisi teateid ning artikleid. Ei käi teatris, isegi kinos mitte. Ja kogu too ümberorienteerumine oli toimunud endale märkamatu. Ainult Sinu saadetis tõi mind järsku jälle wanasse õhkkonda üürikeselt tagasi ja ma ei tea, mis minuga siis juhtus: olin wist natuke kurb, natuke pettunud, natuke ehmunudki.

Aga tead Sa, Eestisse ja Euroopasse ei ihanud ma mitte tagasi. Olgu mis tahes, siin on kuidagi parem. Mõtisklemiseks oli mul aga rohkesti aega, sest oli laupäewa õhtu ja mina üks, sest Leili wiisin mõne päewa eest Marrakechi, kus praegu traditsioonil[ine] Foire, ja meie demonstreerime seal Eesti kaupa. Leili kätte jäi tolle ülesande teostamine – ja Sa tead, ta on üks wahwa naine. Temas on ka endist inimest rohkem alles, kui minus: näen teda tihti raamatuid lehitsemas, kuigi ta enamasti päewasest askeldusest puruwäsinud.

Minu äri siin, wana wennas, ei lähe ka kuidagi. Hirmus waeseks on jäänud Maroko. Aga ta on ühtlasi wist ainuke wabakaubanduse maa maailmas ja nüüd jooksewad kõik selle waese peale oma odawate kaupadega tormi. Nii kitsas ei ole elu siin pärast prodektoraadi teostamist weel kunagi olnud, kui praegu. Kõik laguneb ja kõik põeb ilmset kärnatõbe. Olin hiljuti Meknesis ning sattusin öösel ühte suurimasse hotelli. Hommikul väljaminek ehmunis ja hõõrusin silmi. Suures eesruumis seisis õudne rist, must suur rist, ja selle üle kiri: “Cimenterie de 500.000 francs”. Sealt hakkasid siis minema teised õudsed ristid kuni kuuenda korrani. Pealkirjaks ikka: “Cimenterie, cimenterie...” Selle tembu oli mänginud hotelli perenaine oma wiimise mänguna enne hullumajja paigutamist. Hotelli hooldab mingi pank ega ole sellest pärandusest niigiwõrd huwitatud, et kõrwaldada õudseid riste. Suurtes saalides luksusliku mööbliga liigub kaks-kolm inimest. Nendegi juhuslikkude hulgas olewat sääraseid, kes katsuwad arwet õiendamata putkata. Mulle tundus, et see surnuaed oli tüübiline ja sümboolne kogu Maroko jaoks.

Aga mingi seesmine kamitsas oleks seob mind siia, sest ma ei tunne ühtki kohta, kus parem oleks. Liiguks küll lõunapoole weel, sest see palawa päiksega maa on ilma päikseta häbemata külm. Rändaks meelsasti Kongosse, kuigi ma sellest maast miskit ei tea, aga praegu pole see weel wõimalik. Tõenäoline on siiski, et kord üsna troopika alla poen. Ainult Leili ei ole hästi nõus. Temas on toda kultuuri pärmil weel liiga palju.

Enda kohta ei tea ma weel kindlasti öelda, kas põgenen mina kultuuri wõi kultuur mind. Wõi pole kultuuri üldse olemas. Kurat teab, mis siin ilmas sünnib, aga Euroopa on nagu pärdik, keda teistel planeetidel balaganides demonstreerida wõiks. Annaks keegi mulle selleks kontsessiooni, sõidaks otsemalt Saturnusele miljoneid teenima. Aga ei saa ometi salata, et kõiges selles jaburuses on oma loogika ning wast koguni pakiline wadaduski.

Ma olen enda endisest elust wist hirmsasti täis söönud ja nüüd käiwad ikka weel wastikud rõhked. Aga kes rõhib, see seedib imekiiresti, ja kes teab ehk tuleb warsti jälle endise järele isu.

Kuid toda “endist” pole enam. Ja nii otsi siis jaanalinnuna põõsast, kuhu enesepettek pead pista. Selle paosklemise ja teesklemise pealt olen tabanud end mõnda korda. Nii näiteks lähen ma reisidel ikka kas Medinasse või Mellahhi ööbima, harvakult Euroopa linnaossa. Ja kui siis päiksetõusu eel juba täna rõkkab – weemehed eesliwankri kõrwal sikusarwe puhuwad, noateritajad wilepilli ajawad, kerjused “Mulanat” hüüawad ja kogu too pime ning fanaatiline rahwas sajahääliselt kisab, – siis on mul woodis lamades hea tunne, justkui oleks ise kusagil bousbiri urkas ilmale sündinud. Aga õiguse pärast ei tohiks see nii olla. Ja sellepärast ma haistangi sageli enda juures otsekui mingit seesmist teesklemist.

Tali oli meil täna wu sant. Peaaegu ilma wihmatilgata. Nüüd on lõpeks april käes ning palawus platsis ja wihma pole enam uneski näha. Kõik, mis weel imekombel jäänud kõrbemata, kõrbeb peatselt. Allah taewas teab, millega see rahwas oma kaameleid ja eesleid toitma asub. Üleeile sattusime Marrakechi teel sirokko kätte. Leili – wahwa naine – tegi 80-kilomeetrilist sõitu. Aga käed läksid tal mustaks nagu kuutõrwajal, sest taewast sadas mingeid poolsurnud putukaid ja tahma ning rool läks märjaks ja libedaks. Hommikupoole ööd sõitsin ma tagasi. Putukate sadu oli ikka nii tihe, et tugewatest tuledest hoolimata waewalt suutsin teejoont tabada. Pimedas mõtled igasuguste tarbetute asjade peale. Ka Eesti tuli meele ning minus möllas mingi sarkastiline halemeelsus, et näe, – teil waestel kuraditel ei saja isegi putukaid mitte.

Waba Maa käib mulle ja sealt loen kõike, mis puutub tolle ülipalawalt armastatud isamaasse. Küll on suured sündmused, nagu näiteks nime eestistamine. “Eenpalutamine” wõidujooksu ning auhinnatamisega. Ülemaine “maramaatamine” ja kinnisekõhuga sitalkäimine. Tuleb imestada, kui passiivseks läheb inimisloom: kõik juhtkirjad ja sõnawõtmised suunduwad “kukede” poolt ettekirjutatud ametlikku wagu mööda, alates ihulehe Kajaga ning lõpetades Rahwa Sõnaga. Ka kirjanikkude liidu wiimase koosoleku kirjeldust olen juba lugenud. Ma ei tea tõest, millal Sina siis Eloga Niiluse algallikaid otsima sõidad. Ahwide keskel oleks Sul wist parem, kui kohwikus. Ah jaa, täna toitsin weel ühe kaasmaalase wõsukesega ahwe. Tuli siia nimelt weider mees ja otsis mu üles: aastat 28 wana, nime poolest Ungern-Sternberg. Politsei peab teda kole kahtlaseks, aga tas ei ole muud, kui suur laadung naiivsust ja lollust. Tähaks ka miskit tegema hakata, aga ühtki otsa ei ulatu kätte. Tema ideaaliks on leida rikast wanamoori, kes oma autod ja rahad hooldamisele usaldaks. Tä kooliwend, keegi Harpe, kes ka siin purjuspäi oma aega wiidab, on juba säärase õnne otsa sattunud ning käsutab koguni kaht luksusautot ühes 55-aastase miljonääri ledest prouaga. Baltimaad on küll pisikesed, aga nende sõnniku ots ulatab üle mitme maawöö. Kuid teistest maadestki walgub siia aina sõnnik. Selle tõttu on meie seltskondlik elu küllaltki grotesk ning eksootiline. Wänge ja kange maa!

Kui Sul oleks mingi wõimalus Eloga siia sõita kaheks-kolmeks kuuks, küll oleks tore! Kuigi ma siia kõik oma Eestist toodud püksid jätan, ei ole ma siiski nii waene, et teile elamist ei saaks anda. Teeksime koos mõned ärireisid ja naudiksime suurimat wara, mis siin ealeski ei lõpe – päikest. Kuigi talwel on tubades hirmus külm, lepitab inimest selle maaga too lakkamatult palaw päike. Täna wõis suurima mõnuga rannas pikutada ja end laintest üle uhtuda lasta. Teile läheks seda wäga waja.

Kui Sa selle kirja kätte saad, siis terwita südamlilikult Elo. Tä on natuke tige naine, aga siiski hea naine. Peale kõige muu ole siis ka ise terwitatud ja weel kord tänu raamatu eest.

Sinu K. A.¹

¹ Kiri plangil “Produits d’alimentation d’Estonie” ja adress “K. AST 244, Boulevard de la Gare Casablanca, C/C Cheques postaux 110.13 R.C. 12.320”, telefoni kohal lünk. Kiri on kirjutatud Casablancas 14. aprillil 1935.